

«L'OCCELL»: SOBRE EL TRACTAT DE FALCONERIA ANÒNIM *LIBRE DE CAÇA*, I EL *LIBRO DE LA CAZA DE LAS AVES* DE PERO LÓPEZ DE AYALA¹

MARINELA GARCIA-SEMPERE

Universitat d'Alacant

Correspondència: Departament de Filologia Catalana

Universitat d'Alacant, E-03071 Alacant

Tf. 96 590 3400 ext. 3011

marinela@ua.es

Resum

El *Libre de caça* és un dels tractats tècnics de falconeria medievals escrit en català més importants que es conserven, per la seua extensió, per la riquesa dels continguts, per la precisió de les receptes que recull, com també per les característiques lingüístiques. Tanmateix, ens trobem davant d'un text anònim del qual coneixem poques coses ja que no tenim dades sobre l'autor, la data de composició, la procedència, etc. Una de les vies d'estudi és la de la comparació amb altres tractats tècnics, alguns dels quals poden ser fonts importants d'aquesta obra que és, sense dubte, una compilació del saber sobre el tema que hi havia en el moment en què es va escriure. En aquest treball proposem l'acarament del *Libre de caça* amb el *Libro de la caza de las aves* escrit en castellà per Pero López de Ayala. Aquesta segona obra, que inclou la traducció² d'una gran part d'una altra obra escrita en portugués, representa una varietat genuïnament peninsular del gènere de la falconeria, amb característiques que la diferencien dels altres exponents medievals europeus sobre el tema. La comparació de tots dos textos en dos aspectes concrets, el textual i el de les il·lustracions que els acompanyen, ens dona pistes sobre el grau d'influència que el text de López de Ayala pogué tenir en el català.

Paraules clau

tractats de falconeria, fonts, textos en castellà, il·lustracions

1. Treball realitzat en el marc del projecte d'investigació *Edición crítica digital de textos hagiográficos de la literatura catalana de los siglos XV y XVI*, referència: FFI2009-11594 (subprograma FILO).

2. Quan ens referim a traducció ho fem en el sentit que el text que serveix de font se segueix amb una fidelitat relativament gran i que fins i tot alguns paràgrafs en són reproduccions quasi literals; l'autor més aviat reelabora la font. En el cas d'Ayala, a més, l'ordre dels capítols en la part de la seua obra que segueix Menino és el mateix.

Abstract: «SEGONS LO CAÇADOR CONEXERÀ QUE U HA MESTER LO OCELL»: ON THE ANONYMOUS FALCONRY TREATISE *LIBRE DE CAÇA* AND THE *LIBRO DE LA CAZA DE LAS AVES* BY *PERO LÓPEZ DE AYALA*

The Libre de caça is one of the most important among the preserved medieval treatises about falconry written in Catalan, and it is so because of its size, the richness of the content and the accuracy of the compiled recipes, as well as the linguistic features of the text itself. It is, however, an anonymous work about which we know little: we have no information about the author, nor about when it was written, nor about its origin. One way of studying the work is by comparing it with other technical treatises, some of which might actually be considered important sources for this work, which is undoubtedly a compilation of all the knowledge on the subject available when it was written. In this paper we compare it with the Libro de la caza de las aves written in Spanish by Pero López de Ayala. The latter work, which includes the translation of much of a similar book written in Portuguese, features a genuinely peninsular variety of the falconry genre, with characteristics that differ from other European medieval works on the subject. The comparison of the two texts in two specific aspects, the text itself and the illustrations that accompany it, provides important clues about the degree of influence that the López de Ayala text had on its Catalan counterpart.

Key Words

falconry treatises, sources, texts in Spanish, illustrations

1. INTRODUCCIÓ

La falconeria és un deport molt apreciat entre reis i nobles durant l'edat mitjana. Requeria uns coneixements i unes tècniques precises que s'especificaven en els tractats de caça. Als escrits en llatí se sumen els redactats en altres llengües, les traduccions, les compilacions; és un gènere en el qual es copien o es tradueixen els manuals del llatí a les llengües romàniques, o d'unes llengües romàniques a unes altres, i també es produeixen noves obres fruit de la compilació dels textos coneguts.³

3. No ens detenim ací en una introducció més extensa sobre els tractats de falconeria catalans, que hem fet en altres llocs. Vegeu per al tema el web <<http://sciencia.cat>>, i també Cifuentes (2006).

En aquest treball proposem una lectura comparada de, per una banda, el *Libro de la caza de las aves* de Pero López de Ayala (des d'ara *Libro*), escrit en castellà a final del segle XIV i que té una font important en un altre tractat peninsular, el portugués *Livro de falco-aria* de Pero Menino (escrit entre 1345 i 1386) i, per una altra banda, el tractat escrit en català *Libre de caça*⁴ (des d'ara *Libre*), text anònim i conservat en un manuscrit de final del segle XV o dels primers anys del XVI.⁵

En el text de López de Ayala es troba una de les dues versions en castellà de l'obra de Pero Menino; l'altra és del segle XV, de Gonzalo Rodríguez Escobar. López de Ayala redactà la seua obra quan es trobava presoner a Óvidos (Portugal) després de la derrota d'Aljubarrota el 1385, i degué ser molt coneguda, perquè es conserva en més de 30 manuscrits i en edicions impreses; a més, va ser imitada posteriorment per Juan de Sahagún i per Evangelista en el segle XV, i per Luis de Zapata i Juan Vallés en el XVI. Fins i tot va ser traduïda al portugués, llengua de la que procedia la principal font d'Ayala.

El *Libre de caça* és un dels tractats més extensos dels redactats en català i possiblement un dels més tardans que ens han arribat. No en coneixem la data de composició ni el nom de l'autor. Es conserva en un manuscrit únic i acèfal (ms. 505) a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, que s'ha datat a final del segle XV o en els primers anys del XVI, però que probablement és còpia d'un antígraf,⁶ mentre que el text original és anterior, probablement de final del segle XIV o de principi del XV. És una recopilació minuciosa de coneixements

4. El manuscrit duu aquest títol i també el de *Libre de animals de caçar*.

5. Per a dur a terme aquest treball hem utilitzat, d'una banda, les edicions de l'obra de López de Ayala procedents de l'*Archivo Iberoamericano de Cetrería*, com també les de Cummnis (1986) i Delgado Montoto (2006). Acaba de publicar-se la nostra edició del tractat català (García *et al.*, 2013), de la qual procedeixen les nostres transcripcions, i on es recullen, també, les dades que fins ara hem pogut trobar sobre aquesta obra i on també és tracta, en part, el tema que ens ocupa en aquest article entre les fonts de l'obra. Els títols de les obres reproduïxen els de les edicions de Delgado Montoto i de la nostra per als textos castellà i català, i la de Rodríguez Lapa per al de Menino.

6. Per a la descripció detallada del manuscrit remetem a Gutiérrez del Caño (1913, II, p. 197-202, núm. 1295), Biteca (manid 1188), i a la nostra edició (García *et al.*, 2013).

sobre la matèria i compta, entre les fonts, amb algunes de finals del segle XIV, les quals es reordenen i s'amplien en la compilació.

Una diferència significativa entre el text castellà i el *Libre* és que el primer ofereix bastants dades per poder localitzar i contextualitzar l'obra, com ara noms de personatges del seu temps i referències topònimes, a més del nom de l'autor i la data de composició, mentre que el *Libre* no recull noms propis, dates o cap altre tipus de dades que permeten identificar-ne l'autor o la procedència. El fet que no proporcione aquest tipus d'informació s'agreuja perquè s'han perdut els folis inicials i part dels finals del manuscrit, on podríem esperar trobar alguna notícia d'aquest tipus. Una possible via de treball és l'estudi de les fonts, ja que la comparació amb altres textos de falconeria pot donar-nos pistes sobre una possible filiació del *Libre*. Com veurem tot seguit, el *Libre* és deutor en algunes receptes del text de López de Ayala, cosa que implica que l'autor coneixia els textos de falconeria peninsulars, els quals presenten algunes característiques específiques que els diferencien dels altres representants europeus del gènere.

A partir, doncs, d'aquesta constatació, el nostre objectiu és esbrinar les relacions entre les dues obres en dos apartats:

- 1) L'estructura i la planificació de l'obra
- 2) La presentació de les il·lustracions

Per a aquest fi, ens basarem fonamentalment en l'edició de l'obra de López de Ayala que ha fet Manuel Delgado Montoto (2006), tot i que també fem servir l'edició de Cummins (1986) i l'electrònica que ofereix l'*Archivo iberoamericano de cetrería*,⁷ a més, el *Livro de falconaria* de Pero Menino, a partir de l'edició de Rodrigues Lapa (1931) i, per últim, la nostra transcripció del tractat català (Garcia *et al.*, 2013).

7. Aquesta obra, amb molts manuscrits conservats, presenta lliçons diferents en molts casos, tal com mostren les edicions amb què hem treballat. No és el nostre objectiu en aquest treball trobar exactament quin manuscrit va ser la font del *Libre*, si n'hi ha un, de moment només pretenem constatar la interdependència de totes dues obres, per a la qual cosa les mostres utilitzades han estat suficients.

2. EL LIBRO DE LA CAZA DE LA AVES I EL LIBRE DE CAÇA

2.1. Acarament dels capítols

Per tal de dur a terme una comparació entre aquests dos textos, començarem amb una lectura paral·lela, de manera que puguem trobar, segons anem llegint, semblances o diferències entre ells. En el pròleg, López de Ayala dedica el llibre al seu amic Gonçalo de Mena, bisbe de Burgos, a qui explica que ha trobat opinions diferents sobre la pràctica de la caça,

E d'esto vi algunos escriptos que departían d'esto, pero non acordavan unos con otros; otrosí vi muchos caçadores departir en ello, e cada uno tenía su opinión, e por esto acordé de trabajar, por non estar oçioso, de poner en este pequeño libro todo aquello que más çierto fallé, así por los libros como por las opiniones de los caçadores, segund la esperiència que d'este fecho prové e vi. [Prólogo]⁸

La forma de treball consisteix, doncs, a consultar els llibres sobre el tema, parlar amb altres experts caçadors i aplicar la pròpia experiència, una tasca a la qual es dedica des de la seua presó a fi d'evitar l'ociositat, tal com aconsella més avant als nobles que facen:

E por escusar estos dos daños que vienen al ánima e al cuerpo en estar los ombres oçiosos, fallaron aquellos que ovieron de criar los fijos de los reyes, e de los príncipes e grandes señores que los toviessen a todo su poder guardados de ser oçiosos e trabajasen e fiziesen exerçicio por sus cuerpos en algunas cosas buenas e honestas con que tomasen plazer sin pecado, sirviéndose e aprovechándose de las cosas que Dios crió e fizo para serviçio del ombre, segund dicho es. [Prólogo]

8. Per a citar els textos usem l'edició electrònica del *Libro de la caza de las aves* de López de Ayala que hi ha a l'*Archivo iberoamericano de cetrería*, i la nostra edició del *Libre de caça*.

La distribució dels capítols s'exposa també al pròleg:

E en este libro tomaré esta orden: primeramente mostraré cuál fue la razón que movió los ombres a la caça de las aves; después porné por capítulos ciertos todo lo que aprendí e vi e oí en esta arte, así de los plumages, como naturas e condiciones de las aves, e dende la plática del falcón neblí, porque es el más noble e más gentil de todos; otrosí, dende porné las dolencias e señales d'ellas, e remedios e melezinamientos para ellas. [Prólogo]

Serà quan parla de les «dolencias e señales d'ellas» quan seguirà el text de Menino. Aquest darrer té, per la seua banda, un pròleg molt tècnic en el qual simplement exposa que ha escrit el llibre per ordre del rei i n'explica la distribució. El manuscrit conservat del *Libre*, per la seua banda, comença directament amb un capítol sobre els tipus de plomes dels astors i els esparvers. No sabem si l'obra s'iniciava amb un pròleg de l'estil del de López de Ayala, que anuncia els motius dels homes per a caçar, perquè, com ja hem comentat, no comptem amb els primers folis del manuscrit. Els primers nou capítols es dediquen als astors i els esparvers, i el número deu comença amb els falcons. Una primera ullada al llistat de capítols de totes dues obres no ens dona moltes pistes, ja que no coincideixen.⁹ Tant en López de Ayala com en el *Libre*, les primeres pàgines ofereixen informacions ornitològiques i cinegètiques, però no hem trobat similituds clares entre tots dos textos. Així, per exemple, en la classificació dels falcons, hi ha diferències:

9. El llistat dels capítols del *Libre* a Gutiérrez del Caño (1913, vol. 2, 197-202, § 1295) i a García et al. (2013).

LIBRO DE LA CAZA DE LA AVES	LIBRE DE CAÇA
<p>Falcones, entre los caçadores, comunmente son llamados seis plumages o seis linages d'ellos, es a saber: neblís, baharís, girifaltes, sacres, bornís, alfaneques; de los tagarotes non fago mençión aparte porque son contados por baharís, ca como quier que en el plumage aya diferençia del baharí sardo o mallorquí o de romanía con el baharí tagarote, pero en todas las condiciones son una naturaleza, segund más conplidamente diré adelante, en el capítulo en que fablaré del falcón baharí. E devedes saber que en todas las tierras de cristianos, salvo en España, son llamados estos seis plumages por sus nonbres, ca al girifalte llaman por su nonbre así girifalte, mas non falcón, e al sacre, sacre e al borní e al alfaneque llámanlos laneres, e a estos todos non los llaman falcones, antes dizen que son villanos, así como quien dize falcones bastardos o fornezinos e solamente al neblí e al baharí llaman falcones e gentiles, ca han las manos grandes e los dedos delgados e en sus talles son más gentiles [Cap. II]</p>	<p>són de major grau e pus delicats los astors e los esparvers; e après són de los falcons grifants, pus calts de natura e pus delicats que los altres ocells de natura de falcons; e après són los pelegrins; e après los monterins; e après los sacres; e après los bastarts; e après los proençals; e après los tonicenchs. E, axí com és lo falcó major en grau, axí és pus kalt de natura e pus delicat. E per aquests graus matexos podets jutgar los esmirles [39v, Cap. 67]¹⁰</p>

Tanmateix, a partir del capítol IX «Cómo se deve alinpiar el falcón del piojo» de l'obra d'Ayala, que inicia la informació veterinària, les coincidències comencen a ser significatives: a partir d'ara llegirem alguns paràgrafs clarament similars en capítols com ara el que tracta de l'aigua congelada, o en el dels falcons amb els budells plens de vent; d'altres capítols presenten, a més, les mateixes il·lustracions que el text castellà; i també es poden detectar coincidències amb el lèxic específic de la falconeria molt reveladores. Així, doncs, seguint l'ordre

10. El *Libre de caça* no té numerats els capítols, i prenem com a referència el foli del manuscrit on hi ha el fragment citat. Però, a més, afegim la numeració de capítols que hem fet nosaltres, prenent com a capítol 1 el primer que apareix en el primer full conservat del manuscrit.

del llibre de López de Ayala, revisarem, en primer lloc, algunes d'aquestes coincidències.

El capítol IX parla de com llevar els polls al falcó; totes dues obres expliquen que cal banyar-lo amb aigua mesclada amb pebre i, després d'assecar-lo un poc, posar-lo al sol; tanmateix no hi ha coincidències textuals clares. El X, «Cómo se deve purgar el falcón del agua común que non es vedriada», el primer sobre l'aigua congelada, té també algunes similituds lleugeres, amb un remei de tres o quatre gotes d'una aigua amb «fabaraç» que s'han de posar a les «ventanes del nas del falcó», i deixar-lo a la «perxa» una estona al sol, després a l'ombra i més tard donar-li una cuixa de gallina. Però al capítol XI, «Como se deve purgar el falcón del agua que es llamada vedriada», les similituds ja són més significatives:

<i>LIBRO DE LA CAZA DE LA AVES</i>	<i>LIBRE DE CAÇA</i>
<p>conserás esta dolencia en esta manera: para mientes al rostro del falcón, e verás su senbrante triste e los lagrimales de los ojos finchados, e el cuello grueso, e quando se debate o quando dexa de bolar, tienta con la boca e da en el overo; e otrosí, quando come, non lo fallarás así valiente como solía, nin en el desplumar e messar como antes que esta dolencia oviese.</p> <p>[...]e toma el espic e los clavos de girofré e la [canela] e flor de canela e átaló todo en un paño linpio [Cap. XI]</p>	<p>conexerets aquest mal en sta manera: parau mentes en la cara de l'ocell e veurets que stà trist, e té la cara trista e los ulls e los lagrimals inflats, e lo coll gros ab la ploma arrufada; e, quant se sacut e's dexa de bolar, ab la nefa pica's en la overa adés adés, e scarba-s'i; e, quant menja, no tira ab força ne pot plomar ne tirar axí com solia ans que tingués lo dit mal.</p> <p>[...] espich e clavells e canyella e flor de canyella, e posau-ho tot en un drap de lli límpio, e lligau-ho tot dins ab un fil. [46v, Cap. 75]</p>

A més a més de la coincidència del remei, les primeres frases són pràcticament iguals, com també la successió del remeis i el drap de lli «linpio». Més avall, quan diu que hi ha una variant de la malaltia que és encara pitjor, llegim:

LIBRO DE LA CAZA DE LA AVES

[...] sabe que allí do dixe de suso que le verás los lagrimales de los ojos finchados, sabe que en este lugar le verás fazer como los fuelles, que finchan e desfinchan, e quando el falcón más debate tanto aquellos lagrimales más fazen aquello, e demás para mientes e verás en las ventanas del falcón como muermo cuajado e non viene fuera sobre el pico. A esta dolencia d'esta agua vedriada farás así: toma fierro fecho por esta guisa e figura que aquí esta figurado

e sea tan luengo que quando lo esca-
lentaren de la una parte que lo puedas
tener de la otra parte con la mano, sin te
quemar e será asaz un xeme de luengo;
e este fierro tiene de la una parte un bo-
tón, e sea tan grande el botón como la
cabeça del alfiler, e es tal como el fierro
con que labran las bestias, e caliéntalo
bien en el fuego, e derriba el falcón muy
mansamente e ponle aquel botón bien
caliente en una cueva que le fallará en-
tre el ojo e la ventana, e por tantas vezes
gelo pon que el botón vaya dentro a las
entrañas de las narizes, e así de la otra
parte. Otrosí, le debes poner otro botón
suso en la cabeça, entre anbos los ojos.
[Cap. XI]

LIBRE DE CAÇA

[...] guardau-li e mirau als lagrimals
dels ulls de l'ocell e veurets en aquell
loch inflat e desinflat quant alena lo
ocell, axí com ha manchetes; e, quant
més fort se debat e's treballa e pus fort
alena, lavors se inflen més e's desinflen
en los dit lochs, ço és, en los lagrimals
dels ulls. E més avant li veurets fer altre
senyal: que per les ventanes li ix algu-
nes vegades axí com a mochs o vorm
de bèstia.

[...] prendrets dos ferros de aquesta
manera que ací està figurat [dibuix]¹¹
que al cap tinga un botó petit tan gran
com un cap de agulla o major, segons
lo gran de l'ocell més o menys, e po-
sau-los a calfar los dits ferros a la part
del botó; e, quant sien ben calents,
preneu lo ocell destrament, que no li
façats mal, e cremau-li ab lo dit botó
simplement en un clotet que té entre
lo ull e la ventana de la nefa; e tantes
vegades li posau lo dit botó axí calent
tro que vaja dins les barres o lo cuyro
lo dit botó, e axí lo y cremau de la una
part com de l'altra en los dits lochs o
clotets; e axí mateix dau-li altre botó
desús en la testa, entre abdosos los ulls,
entre la nefa e lo front. [47v, Cap. 76]

En aquest cas, el remei és el mateix, amb el mateix procediment de cauterització i amb una il·lustració sobre l'instrument que s'ha d'usar. Si ens fixem ara en el llibre de Menino, comença amb el «Capítol de aguo a vidrada», Ayala el tradueix en aquest capítol XI i el *Libre*, en part,

11. Vegeu aquest dibuix reproduït més avall, apartat c) del punt 2.2, f.47v

també i, curiosament, a partir d'ara, presentarà bastants paral·lelismes amb el text castellà. En els capítols XII, «De la purga común para purgar el falcón del cuerpo», XIII, «Del falcón que desseca», i XIV, «Del falcón que es assonbrado», no hem trobat encara coincidències, i cal remarcar que manquen a l'obra de Menino. El XV, «Del falcón que tiene güérmezes», sobre els garmolls, correspon al segon de Menino, «Das grosmas», i també apareix en el *Libre*.

Amb tot això, podem indicar ja algunes característiques de tots tres llibres: 1) El de Menino és fonamentalment un receptari amb informació veterinària molt innovadora, que comença directament amb les malalties. 2) El d'Ayala s'inicia amb alguns capítols d'informacions ornitològiques sobre els tipus de falcons, que no recull el *Libre*, i per això els primers capítols d'Ayala no hi tenen un paral·lel clar, ja que el *Libre*, tot i que també dona moltes informacions ornitològiques, no coincideix amb Ayala. 3) Quan els capítols d'Ayala recullen Menino, el *Libre* el segueix i, a més, amplia molt el text castellà en algunes receptes, com aquesta dels garmolls, a la qual dedica diversos capítols. En els capítols en què Ayala no segueix Menino, les similituds entre el text castellà i el català es redueixen molt. Tot això ens permet pensar que molt probablement el compilador del *Libre* coneixia Ayala, tanmateix, hi ha alguns indicis que ens fan pensar que devia conèixer també el text de Menino; així, com a exemple podem dir que, en aquest cas, usa el terme *alum*, com fa Ayala però no Menino, i diu «tan gran com un cap d'agulla», com Ayala i no com Menino, però en altres casos usa termes com *xiexnerga* o *floromco* que apareixen en Menino.¹²

El capítol XVI, «Del falcón que le remanesçe el papo», té el seu paral·lel en els capítols del *Libre* des del foli 29v, Cap. 55, «Capítol per al falcó o ocell que no pot pasar la gorga», però molt més extens i amb poques similituds. El capítol XVII, «Del falcón que tiene el papo lleno de viento», es correspon amb el «Capítol del falcó o de l'ocell que té la gorga e les tripes plenes de vent» [34v Cap. 61] i correspon al tercer capítol del *Livro de falcoaria* de Menino «Do falcão que ha o papo cheo de vento».

12. Per a l'estudi del lèxic dels dos textos vegeu Mas (en premsa). També s'han ocupat del lèxic del text Dualde (1995) i Querol (2003).

Tal com ha passat en els capítols XV i XVI, i XVII, López de Ayala manté en els següents l'ordre del llibre de Menino. El XVIII, «De las plumadas viejas que el falcón tiene», es correspon amb el 4t de Menino «Dos regeitos velhos», i coincideix només en algunes frases dels diferents capítols que el *Libre* dedica al tema. El XIX, «Del fenchamiento del buche del falcón», i que correspon al 5è de Menino, «Do inchamento do bucho», té els primers paràgrafs que coincideixen més amb un fragment del *Libre*, del «Capítol de l'inflament que los falcons e los ocells tenen en lo ventrell de ram de enfit, que stan enpachats» [78r, Cap.120], en el qual, a pesar que la traducció no és literal, la coincidència és evident.

LIBRO DE LA CAZA DE LA AVES	LIBRE DE CAÇA
<p>Del fenchamiento del buche del falcón</p> <p>Muchos caçadores tienen e creen que las aves non son bien pensadas si non son fartas de vianda fasta que más non quieran, e aun ha algunos que les dan de comer dos vezes al día, así que d'este comer mucho todo el día fínchesele el buche e las tripas de materia, e sobrepónese dentro en tal figura que el falcón non ha sabor de comer, e digo que le verás toller las tolleduras gruessas e allí do ha de venir la materia negra entre la blanca tienen unas cagadillas que paresçen de mures, e el falcón tuelle de tarde en tarde e este fenchimiento déveslo purgar por esta guisa. [Cap. XIX]</p>	<p>Capítol de l'inflament que los falcons e los ocells tenen en lo ventrell de ram de enfit, que stan enpachats</p> <p>Molts caçadors tenen que lo seu ocell no és ben pensat ni ben cevat si no'l farten de vianda fins que no volen pus menjar, e encara li dan a vegades dues ores a menjar al jorn, que al matí haurà menjat sobres e al vespre li'n dan altra vegada, e'n tal manera de aquest sobres menjar enfita's lo ocell e infla-se'ls lo ventrell e les tripes, axí que per los dits inconvenients e mal regiment ve la dita malaltia a l'ocell; per què tot caçador deu dar ab mesura a menjar a l'ocell segons lo temps e la necessitat de l'ocell. E conexereu la dita malaltia de l'inflament que l'ocell té en lo ventrell en sta manera: que li put lo alé si lo y oleu en dejú e que encara quant haurà menjat; e, axí mateix, que no pot menjar bé ni ab sabor; e, axí mateix, li veurets fer la smirladura spesa e grossa e entre lo blanch de la smirladura femta negra, e fa-y unes cagarrites com a femta de rates, e esmirla lo ocell de tart en tart. [78v, Cap. 120]</p>

Tot i que el *Libre* donarà després molts més detalls sobre el remei dels que apareixen en el text de Menino i en el de López de Ayala, sense cap dubte aquesta versió del començament del capítol del *Libre* reproduceix un fragment d'Ayala, qui també tradueix Menino. Hi ha, tanmateix, una diferència entre els textos castellà i català respecte de Menino: a pesar d'haver inclòs uns capítols al començament que no apareixen en la seua font principal, una vegada que comença a seguir el text de Menino, López de Ayala manté el mateix ordre d'aquell des del capítol XI. Això no ocorre en el cas del *Libre*, que no manté aquest ordre i que, per la seua banda, tradueix, refà i inclou aquest fragment en un capítol molt més avançat de l'obra; és a dir, el *Libre* no manifesta una dependència tan directa, aprofita la seua font però reorganitza els continguts en un ordre diferent i en general els amplia molt. Seguidament, els capítols XX, «Si el falcón tiene lonbrizes», i XXI, «Si el falcón tiene filandras o filomeras», corresponen als filandres, capítols 6è, «Das lonbrigas que são geradas no bucho», i 7è, «Das lonbrigas que sao chamadas firlandas», de Menino, que també estan recollits en el *Libre*, però amb remeis diferents i, com en altres casos, amb molt més detall i més tipus de remeis que els altres dos.

Altres capítols revelen també, com el que hem reproduït ací, clares coincidències entre els textos:¹³

<i>LIBRO DE LA CAZA DE LA AVES</i>	<i>LIBRE DE CAÇA</i>
Capítulo XXII Si el falcón tiene piedra	*Capítol dels falcons e dels ocells que han mal de pedra [65v, Cap.103]
Capítulo XXIII De la fístola que se faze en la llaga del falcón	Capítol del mal de fístola que's fa als ocells [84r, Cap. 127]
Capítulo XXIV De la comezón que el falcón ha en las péñolas e se las come	Capítol de la formiga que's fa als falcons e als ocells en les plomes de les ales e de la coha, que se les tallen ab la nefa e no sab hom quin mal se han [29r, Cap. 53]

13. Marquem amb un asterisc els capítols on les semblances són més grans.

<p>Capítulo XXVI Del falcón que ha clavos en los pies</p>	<p>Capítol dels porets e claus que's fan en les mans dels falcons o dels ocells e ab què guaran [39r, Cap. 67]</p>
<p>Capítulo XXVII Del falcón que tiene los pies finchados o le arden</p>	<p>Capítol quant lo falcó o lo ocell té les mans inflades [35v, Cap. 64]</p>
<p>Capítulo XXVIII Del falcón que se le quiebra la pierna</p>	<p>*Capítol del falcó o de l'ocell que haurà la cama trencada o la cuxa, que no s'haurà romput lo cuyro ne li haurà exit os ni canyella ni sanch [74r, Cap. 116]</p>
<p>Capítulo XXIX Del falcón que se le quiebra el ala</p>	<p>*Capítol si lo falcó ho lo ocell tendrà la cuxa o la cama o la ala trencada, que sia romput lo cuyro, que ixca sanch [75r, Cap. 116]</p>
<p>Capítulo XXX Del falcón que se le quiebra el ojo</p>	<p>Capítol del falcó o de l'ocell que reb colp en l'ull e se l'haurà trencat [49v, Cap. 79]</p>
<p>Capítulo XXXI Del falcón que ha trópigo o finchazón</p>	<p>*Capítol de l'inflament que's fa als falcons o als ocells en lo ventre, que ha nom tròpich [80v, Cap. 123]</p>
<p>Capítulo XXXII De la finchazón que el falcón ha entre el cuero e la carne</p>	<p>*Capítol de l'inflament que's fa a l'ocell entre lo cuyro e la carn per ventositat [82r, Cap. 124]</p>
<p>Capítulo XXXIII Quando el falcón regita lo que come e tiene el papo e las tripas frías</p>	<p>Capítol del falcó o de l'ocell que a la gorgua e lo ventrell e les tripes fredes, e per rahó de aquesta fredor lança la gorgua [32v, Cap. 59]</p>
<p>Capítulo XXXV De la caída o debatedura del falcón</p>	<p>Capítol del falcó o de l'ocell que's forada la gorga [35r, Cap. 62]</p>
<p>Capítulo XXXVI Del falcón que tiene las tripas fuera</p>	<p>*Capítol del falcó o de l'ocell que se li fa potra [82v, Cap. 125]</p>
<p>Capítulo XXXVII Del falcón que tiene las quexadas torçidas</p>	<p>*Capítol del falcó ho de l'ocell que tendrà les barres fora de lloch [83r, Cap. 126]</p>
<p>Capítulo XXXVIII Como debes fazer la muda a tu falcón</p>	<p>*Capítol com vol star lo ocell en muda e en quin loch lo deu hom tenir e en quina forma [85r, Cap. 130]</p>

Hi ha, sens dubte, una part de totes dues obres en la qual les coincidències són significatives; fins i tot alguns capítols van seguits en López de Ayala i també en el *Libre*, com els 28-29, 31-32, 36-37-38, però, com hem dit, en el text d'Ayala hi ha altres capítols que no segueixen Menino, i el *Libre* no segueix l'ordre dels textos portuguesos i castellà.

El llibre de Menino dedica el capítol final a les explicacions sobre la cura dels ocells en el temps de la muda. A partir d'ací, ja no hem pogut detectar similituds clares entre Ayala i el *Libre*, excepció feta dels capítols dedicats a les plomes trencades. Així, des dels 38 al 47 d'Ayala les coincidències entre tots dos textos són puntuals. El *Libre* té vuit capítols sobre la muda i el *Libro* d'Ayala en té tres, els 38, 39 i 40; les coincidències es limiten a detalls sobre la terapèutica. El *Libre* dóna més especificacions no només sobre terapèutica, sinó sobre altres aspectes del règim higiènic. Després dels tres capítols sobre la muda, López de Ayala es refereix a altres tipus d'aus de caça, al pas de les aus, a com s'han de curar les plomes trencades i als estris que el caçador ha de portar per a poder atendre les aus. Per la seua banda, el *Libre* afegeix uns capítols sobre la lupra, la manera de «desfreçar e mudar de color los falcons o los ocells que no·ls coneguen» [90v, Cap. 138], la manera de curar la sarna dels gossos, un capítol «per a qui volrrà penrrer grues en bella manera per a riure'n molt» [92v Cap. 140], i un altre «per a qui volrrà pendre molts stornells» [93r, Cap. 141].

Finalment, hem de remarcar que, a pesar de la divergència dels dos textos en aquesta part final, hi ha un equivalent entre el capítol sobre les plomes trencades en López de Ayala (XLVI) i alguns del *Libre*, des del «Capítol de quant se aborraçarà alguna ploma o plomes al falcó o a l'ocell, o se li machucarà, o lluxarà, o torçrà, o trencarà però que del tot no sia trencada, adobau-les-hi en la forma següent» [27r, Cap. 47]. Tanmateix, i contràriament al que s'esdevé en altres capítols, en aquest cas de la ploma trencada López de Ayala dóna més remeis i més detalls que el *Libre*. A més, ambdós coincideixen en l'explicació del *Libre* al «Capítol per a escatir de agulla» [28r, Cap. 49] en què s'explica com s'ha de posar entre les dues parts de la ploma que es volen ajuntar una agulla que les unirà. El *Libre* no reproduïx la il·lustració que dóna el text castellà, però la coincidència en

el procediment explicat per tots dos és evident. Així doncs, en aquests capítols finals, que no apareixen en el text de Menino i que corresponen bàsicament a informacions ornitològiques, n'hi ha un altre molt tècnic sobre les plomes, que potser López de Ayala va poder prendre d'un altre lloc o d'informacions de caçadors i que també es troba en el *Libre*.

Podem concloure d'aquesta comparació dels capítols del text castellà de López de Ayala i del *Libre* que hi ha coincidències notables entre ells. López de Ayala segueix Menino a partir del capítol XI fins al capítol de la muda. Abans i després inclou altres capítols que probablement tenen altres fonts. Un dels capítols finals, que no es troba a Menino, sí que apareix també al *Libre*. El text d'Ayala va tenir, com és sabut, una gran repercussió i alguns textos posteriors el segueixen clarament, potser l'anònim autor del text català coneixia alguna d'aquelles derivacions, però també sembla bastant clar que coneixia l'obra d'Ayala.

Ara bé, el *Libre*, no manté l'ordre de la font que usa tal i com fa López de Ayala amb Menino, sinó que reordena el material i s'agrupen moltes vegades diferents remeis per a una mateixa malaltia. En la part en què López de Ayala segueix Menino hem pogut trobar paràgrafs del text català que el reproduïxen amb bastant fidelitat i, com hem dit, fins i tot hi ha un capítol absent en Menino que comparteix amb López de Ayala. El *Libre* aprofita moltes fonts, les reordena, les amplia, i aquestes dades ens permeten pensar que una de les principals pot ser Ayala.¹⁴

2.2. *Les il·lustracions*

El *Livro de falcoaria* de Pero Menino representa una variació important dins del gènere dels tractats de falconeria; hi ha moltes novetats que no es troben en altres tractats anteriors ja que és una obra

14. Hi ha altres indicis de la interdependència dels textos entre ells a banda dels que hem esmentat i de les il·lustracions que comentarem tot seguit. Vegeu per a l'estudi dels elements lèxics, Mas (en premsa), on es recullen termes del text castellà que reproduceix el català.

original perquè les receptes que dóna són molt innovadores.¹⁵ Podem dir, doncs, que crea una tradició peninsular en els textos de falconeria. Aquesta podria ser una de les causes de la gran difusió que degué tenir la versió que en féu López de Ayala, segons indica el nombre important de manuscrits que la conserven i les obres que van inspirar-se en el mateix tractat d'Ayala posteriorment. Entre les novetats del llibre de Menino cal esmentar les il·lustracions que acompanyen algunes receptes; tant en els manuscrits de l'obra de Menino com en els de López de Ayala es dibuixen alguns instruments descrits per a la realització del corresponent remei que acompanyen. No és gens habitual trobar il·lustracions en els textos de falconeria europeus fins a una època més tardana, tanmateix, en aquests dos n'hi ha diverses. Per la seua banda, el *Libre* ofereix algunes il·lustracions,¹⁶ que coincideixen bastant amb les que donen López de Ayala i Menino.¹⁷ Tot i que l'objectiu inicial del nostre treball és la comparació dels textos d'Ayala i del *Libre*, reproduïm tot seguit les il·lustracions que trobem en les tres obres, ja que Menino és la font de les altres dues, a fi d'assenyalar-ne les coincidències.¹⁸

15. Com assenyala Fradejas «Se trata de un recetario para las enfermedades y heridas de las aves de caza. En eso no hay nada nuevo: todos los tratados de cetrería que se habían escrito hasta el siglo XIII eran compilaciones de remedios para sanar los más variados males y accidentes que podían sufrir las aves. Sin embargo, encierra una novedad: no depende de la tradición anterior; innova en su totalidad: ninguna de las recetas que contiene se encuentra en ningún otro tratado anterior». *Archivo Iberoamericano de Cetrería*

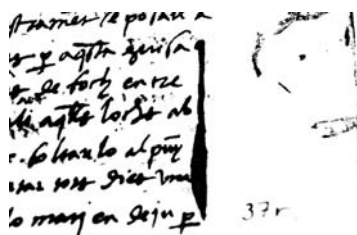
16. Com que al manuscrit manquen alguns fulls al principi i al final n'hi ha d'estripats, potser hi havia alguna il·lustració més.

17. Les il·lustracions de Menino corresponen als capítols: «Da auga vidrada», «Dos cravos que han las aves nos pes», «De quando saẽ as tripas ao falcão», «Da fistolla». La que té dos ferros junts apareix al final amb altres dibuixos però l'hem inclosa ací al comentari al capítol sobre quan se n'ixen els budells al falcó perquè també es correspon amb els dibuixos que hi apareixen. Totes es troben en el ms. B.N. 518. POMB, excepte la segona imatge del capítol «Dos cravos...», la de l'aigua congelada, i l'última, en el ms. BN 2294. F.G, segons l'edició de Rodrigues Lapa (1931).

18. Reproduïm les il·lustracions que apareixen al text d'Ayala en l'*Archivo Iberoamericano de cetrería* i que són les que va recollir Lafuente Alcántara el 1867. Afegim, en apèndix, les originals d'un dels manuscrits, el ms. 2011 de la BNE, en les quals es veu, igualment, la similitud amb imatges dels textos català i portugués. Corresponen als folis 55v, 58v, 75v, 94v. Agraïm al professor José Manuel Fradejas que ens haja proporcionat aquestes il·lustracions.

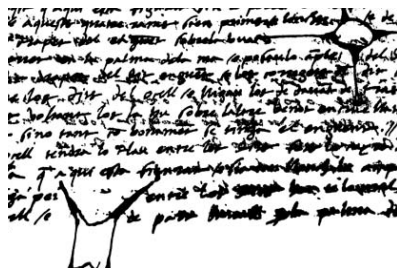

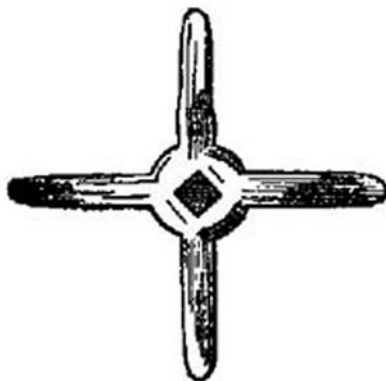
a) Fragment del «Capítol quant lo falcó o lo ocell té les mans inflades» [35v, Cap. 64], que correspon al XXVII de López de Ayala i que ja hem reproduït més amunt. Al *Libre* la figura que hi tenim és la següent:

En aquest cas, Ayala no dóna cap il·lustració, però remet al capítol XI, on hi ha la ferramenta que recomana i que hem reproduït més amunt. Menino tampoc no inclou cap il·lustració i remet al capítol anterior on s'explica que cal tallar les ungles amb unes «torquezes», és a dir, unes tenalles, que és el terme usat en el *Libre*. Cal afegir, però, que el procés és el mateix en tots dos textos; primer es tallen les ungles, s'espera i finalment, si no hi ha millora, es recorre a la cauterització.

b) En el «Capítol dels porets e claus que's fan en les mans dels falcons o dels ocells e ab què guaran» [39r, Cap. 67] i en el capítol XXVI de López de Ayala, les il·lustracions següents s'insereixen enmig del text:

Mentre que el text portugués reproduceix la figura següent:

: nu couro delgado, feito desta guiza que aqui

es quatro ramos, que tẽ, serão postos hũ ded
con outros dedos [fl. 47], antre dous ramos
a mezinha seja posta no meio do couro, antr
s; e os ramos sejam longos e sejão leguados
filha os ramaes dianteiros e legao traz o ç:

3, te serco postos. *Em B falta todo este passo. Cf. e*
estos quatro ramales que tiene sea puesto en aquel esq
el falcon, et asi los otros dedos entre dos ramales
seja posto hũ dedo do falcão, assi os outros dous ãt
mos cada hũ dedo; 5, corpo. *C, 13, couro. Cf. Caça,*
couro; 7, canto. Cf. Caça, xxv, trás el zanco. Falta

inha e pœna ssobre hũu coiro delgado, flecto per

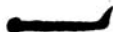
En tots tres casos es tracta del mateix remei; en canvi cal assenyalar que el primer dibuix del text català coincideix del tot amb el del text castellà, però, a més, afegeix una altra il·lustració per al cas que el mal es trobe entre els dits. En el text portugués hi ha dues il·lustracions diferents per a cada un dels manuscrits, i en aquest cas sembla que la segona il·lustració del *Libre* coincideix amb la del segon manuscrit portugués.

c) En els capítols sobre l'aigua congelada hi ha les il·lustracions següents en els textos d'Ayala, el *Libre* i Menino:

is: p lo març en sejo ano
 rimar mæ pendiss
 a. al 47v
 o. maior. Segons lo qer
 e ferros ala pass del
 at mæ a no li fassa

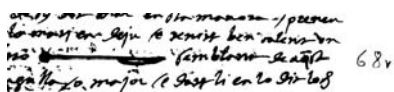
auga vidrada ffaras per esta magneira: ffilharas fferros feitos como esta
 figura

e aquentao ben e derriba tua ave mui mansamente e põelhe aquelle botã

Ja hem vist més amunt que aquest capítol té unes similituds formals molt clares en els textos d'Ayala i el *Libre*. Pel que fa a les il·lustracions, hi ha una coincidència més clara entre les de Menino i López de Ayala, mentre que en la del *Libre* la coincidència sembla menys evident.

d) En el «Capítol de una pedra xica que's fa als falcons o als ocells entre les celles e lo cuyro que stà sobre la nefa, allí hon comença la ploma del cap» [68r, Cap. 105] trobem la il·lustració següent:

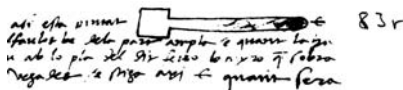

No hem trobat una correspondència amb un capítol i una il·lustració semblant en els altres dos textos.

e) En el capítol XXXVI d'Ayala «Del falcón que tiene las tripas fuera» enregistrem la il·lustració següent:

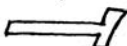

D'altra banda, en el «Capítol del falcó o de l'ocell que se li fa potra» [82v Cap. 125] trobem aquest dibuix:

Finalment, en el text de Menino trobem aquest dibuix incorporat al text:

lavã, froixo, e apanha todo con a mão por syma, e o couro todo for apanhado, lega o couro con hũa linha per acarão da carne; e o couro, que sobejar en syma da cortao por syma da atadura, e toma dous ferros

. 62, v.] por esta guiza e aqueitaos

este lugar, que he quadrado, e poenlhos duas ou tres
syma daquelle lugar onde talhares aquelle couro e

I en la versió del segon manuscrit portugués, enregistrem les figures següents:

ja e no se pode toda trespassar cõ os botões, filha outro
 is per esta guissa que aqui esta pera cortar a carne susso dict
 : lhos pões.

E untalhe aquelle lugar com azeite tres dias e toma hũa e

Tant el text de Menino com el de López de Ayala inclouen altres il·lustracions, que no coincideixen entre elles. És clar que, en els casos que hem tractat ací i que es corresponen amb les il·lustracions que apareixen en el *Libre* la similitud entre els dibuixos és notable, una similitud que es reforça en les coincidències textuais. La relació amb el text d'Ayala i amb el de Menino sembla bastant clara. En el cas de Menino, el segon dels manuscrits recollits per Rodrigues Lapa sembla tenir alguna coincidència major amb el *Libre* que no el primer. Les il·lustracions coincideixen bastant, excepció feta de quan Ayala i Menino les presenten, com en el cas del capítol XI, en què el text català presenta una altra il·lustració, una espècie de ganyivet menut.

3. CONCLUSIONS

Com hem pogut veure, dins de la tradició hispana, el llibre que el rei portugués don Fernando va encarregar a Pero Menino, *Livro de falcoaria*, va ser incorporat per López de Ayala al *Libro de la caza de las aves*. En aquesta obra castellana podem constatar dues parts clarament diferenciades; per una banda, els capítols dedicats a descriure els diferents tipus d'aus de caça, que ocupen els primers i els últims capítols i, per una altra, la descripció de les malalties i remeis que poden patir aquesta classe d'animals, informació recollida en els capítols centrals de l'obra. A partir d'aquesta distribució podem distingir els capítols centrals, que són els que reproduïxen l'obra de Menino, mentre que la resta de capítols López de Ayala els pren d'un altre lloc, de la seua experiència o de la d'altres caçadors. D'aquesta manera, observem com l'autor castellà escriu el seu llibre a partir de la versió reelaborada del text portugués i, a més a més, integra nova

informació. Aquesta obra tingué una gran difusió i autors posteriors la van seguir, com hem vist.

L'autor anònim del *Libre de caça* adapta al català molts fragments dels capítols que en Ayala i Menino descriuen les malalties i remeis, exactament aquells que López de Ayala pren del llibre de Menino, i també afeg i amplia la seua obra amb moltes més dades. Tanmateix, no es tracta d'una versió pròxima a l'original com la castellana, ja que només en alguns casos els fragments són traduccions quasi exactes de la font. A més, el *Libre* canvia l'ordre dels materials, els organitza d'una altra manera, afeg noves receptes per a cada malaltia, amplia considerablement molts capítols, mentre que López de Ayala segueix bastant regularment l'ordre dels capítols de Pero Menino. Del text portugués pot procedir, també, el fet d'il·lustrar algunes explicacions amb dibuixos, que primer recull el text castellà i després el català.

La informació que en l'obra catalana no està relacionada amb els textos castellà i portugués que hem comentat pot procedir, igualment, bé de la compilació d'altres produccions de falconeria o de la pròpia experiència de l'autor anònim; el text té una extensió considerable, i sens dubte utilitza altres fonts a més de les que ací hem tractat. Per tot el que hem dit, es tracta d'una obra original, amb fonts importants que reordena i reelabora. Però, tot i això, en aquest treball hem volgut constatar la interdependència entre l'obra castellana i la catalana, ja que, si bé és segur que l'anònim autor català aprofita diverses obres per a l'elaboració del seu *Libre*, sembla, amb les dades que tenim fins ara, que l'obra de López de Ayala és una de les fonts més importants. Hem de recordar, finalment, que el text català reproduïx un capítol sobre la cura de les plomes trencades que només apareix en López de Ayala i no en Menino. Aquesta relació entre totes dues obres és la que hem donat a conèixer en el nostre treball, que té a veure amb la traducció, l'estructura de totes dues obres, la manera d'incloure els materials i la utilització innovadora d'il·lustracions.

Això no obstant, també volem plantejar que el text de López de Ayala no deu ser ni de bon tros una font única per al *Libre de caça*, ja que segurament l'autor anònim podia conèixer altres tractats com ara els derivats de l'obra d'Ayala i, com hem vist ací, molt probablement el de Pero Menino, com també el català *Libre dels ocells de caça*, etc.

(GARCIA *et al.*, 2013). Per això, hem pogut també comprovar com el *Livro de falcoaria* de Menino fou, segurament, un llibre present a l'hora de copiar algunes il·lustracions i també alguns remeis i mots. L'anònim català demostra tenir un coneixement extens del tema que tracta i per això, en un tractat que és d'una extensió considerable, devia tenir presents moltes obres; les possibilitats són moltes, i pensem que entre totes, la del coneixement del text d'Ayala cobra un pes important.

BIBLIOGRAFIA

- ARCHIVO: *Archivo Iberoamericano de cetrería*, <http://www.aic.uva.es/>
- BITECA: *Bibliografía de Textos Catalans Antics*, University of California, <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/proleg.html>> [consulta: 2013].
- CIFUENTES (2006): Lluís Cifuentes i Comamala, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, 2a ed. revisada i ampliada, Barcelona-Palma: Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears; «Blaquerna» 3, [ed. original: 2002].
- CUMMINS (1986): John G. Cummins (ed.), Pero López de Ayala, *Libro de la caza de las aves: el MS. 16.392 (British Library, Londres)*, Londres: Tamesis.
- DELGADO (2006): Manuel Delgado Montoto, *Edición crítica del «Libro de la caza de las aves» de Pero López de Ayala*, Madrid: Ediciones Calasancias.
- GARCIA SEMPERE (2013): Marinela Garcia Sempere, A. Mas, C. Arronis, H. Càmar, *El Libre de caça, un tractat medieval de falconeria*, Alacant - Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; «Biblioteca Sàncis Guarner».
- GUTIÉRREZ DEL CAÑO (1913): Marcelino Gutiérrez del Caño, *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, València. <http://archive.org/stream/catlogodelosma02univ#page/196/mode/2up>
- LÓPEZ DE AYALA: Pero López de Ayala, *Libro de la caza de las aves*, <<http://www.aic.uva.es/clasicos/ayala/ayala-texto.html>>
- MAS (en premsa): Antoni Mas i Miralles, «El lèxic del *Libre de caça* al DCVB», *Zeitschrift für katalanisk*.
- RODRIGUES LAPA (1931): Manuel Rodrigues Lapa (ed.), *Livro de falcoaria de Pero Menino, Publicado com introdução, notas e glossário por Rodrigues Lapa*, Coimbra: Imprensa de Universidade, Junta de educação Nacional, Centro de estudos filológicos.

DUALDE (1995): Vicente Dualde Pérez, «Aportacio al coneiximent d'alguns termes valencians del llenguatge anatomic menescalesc», *Revista de Filologia Valenciana*, 2, 7-47.

QUEROL (2003): Jordi Querol San-Abdón, *Materials per a un diccionari històric del català científic medieval: el vocabulari tècnic de l'art de la falconeria*, Treball de recerca presentat a la Facultat de Veterinària de la Universitat Autònoma de Barcelona dins del Programa de Doctorat de Medicina Veterinària, 2003.

APÈNDIX

Segunda dolencia y demas laboulo sal en
las ventanas para le saber las ventanas
manera y como un fero delgado subtil como
Alena bien caliente fero por esta manera:

y quando Conste fero lo que las narices
sea bien caliente y para fero el mango y el
mango sea delgado siempre y sea bien pulido

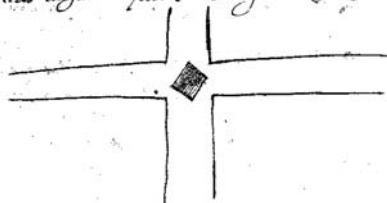
Il·lustració del ms. 2022 de la BNE del *Libro de la caza de las aves*; 55v.

una guisa que se usa para sacar
la arena sobre que diximos de esa parte
depon de agudo

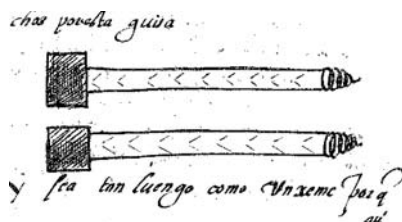

Il·lustració del ms. 2022 de la BNE del *Libro de la caza de las aves*; 58v.

la medicina y ponla sobre un queso de bal
das delgado fero por esta guisa.

Il·lustració del ms. 2022 de la BNE del *Libro de la caza de las aves*; 75v.

Il·lustració del ms. 2022 de la BNE del *Libro de la caza de las aves*; 94v.